

VÉGH ATTILA Rilke lelke

Az olvasó ember egyszer csak azon veszi észre magát, hogy egy költő kivételes helyet foglal el személyi pantheonjában. A pantheon ettől kezdve piramis. A piramis csúcán, mint tudjuk, a halott fáraó lelke kilép, és egyesül a Napistennel. Nem tudni, miért éppen ez a költő nyerte a lélekversenyt, miért éppen az ő verseit hallja olvasónk a legmélyebbről szólni. (Ha ezt tudni lehet, ha az ember képes megtalálni magában az okot, amelynek ez a különleges szeretet a következménye, akkor a szeretet nem szeretet, olvasónk pedig egyszerűen csak sznob. Szeretetsznob, vagy mi.)

Az én sötét piramisom csúcán Rilke lelke kérérdzkezik a fénybe. A keresztény ájtatosságból kigyógyulva, megérezve az ókori görög életérzést (állítom: Hölderlinnél – akiről még lesz szó – is mélyebben), Rilke olyan tiszta, éteri – ugyanakkor a mindennapi lét-tapasztalatban gyökerező – nyelvet munkált ki, amelynek nincs párja.

Nemrég az Éghajlat Kiadónál megjelent egy tanulmánykötetem, *A torzó tekintete*, amelynek középpontjában – ahogy a címe is jelzi – Rilke verse, az *Archaiikus Apolló torzó* állt. Mellette pedig az, amely szerintem párverse ennek: *A párduc*. Lássuk, miről beszélnek:

*Nem ismerhettük hallatlan fejét,
melyben szeme almái égtek. Ám a
csonka test mégis izzik, mint a lámpa,
melybe mintegy visszacsavarva ég*

*nézése. Különben nem hintene
melle káprázatot s a csöndes ágyék
íves mosollyal, mely remegve lágú még,
a nemző középig nem intene.*

*Különben csak torzult és suta kő
lenne, lecsapott vállal meredő,
nem villogna, mint tigris bőre, nyersen,*

*s nem törnék át mindenütt busa fények,
mint csillagot: mert nincsen helye egy sem,
mely rád ne nézne. Változtasd meg élted!*

(Tóth Árpád fordítása)

Említett írásomban amellet próbáltam érvelni, hogy Apollón nem létező feje nemcsak nézi nézőjét, hanem

megítéli. Ítélete az, hogy meg kell változtatnom életem. Azért kell megváltoztatnom, hogy végre emberhez méltó életet éljek. Miért, most talán nem az? Élhet egyáltalán az ember emberhez méltatlan életet, ha egyszer embernek született? Nem önellentmondás ez?

Ha hullámos papagáj lennék, vagy vaddisznó (nota bene: egyesek szerint az vagyok), akkor ez lehetetlen volna. Az állatok azok, amik. Az ember azonban nem az, ami, hanem az, ami lehetne. Arisztotelész *entelekhe-iának* nevezi a létező teljes valóságát, életcéljának beteljesítettségét. Nos, az állatok teljes egészében betöltik entelekheijüket; becsstelen hullámos papagáj vagy lusta vaddisznó nem létezik. Az ő létükhöz nem férhet kétség. Az emberlét azonban kettős: minden ember megérti, mit jelent, ha azt mondom: légy önmagad!

Rilke verse kimondja, hogy Apollón fejetlen szobrába, mint kanóc a lámpába, vissza van csavarva nézése, amely visszacsavartan is ég. Egyetlen tekintet az egész szobor, a szobor minden egyes darabjában benne van az egész szobor értelme: nézése. Nézése pedig a létezés bírójáé, aki kihirdeti a parancsot: válj végre önmagad! Válj olyanná, amilyen én vagyok! Részeid az egész hirdessék, életed minden pillanata életed egészét, saját lelkedet tükrözze!

Hogy ez nem így van, az, lássuk be, eléggé nyilvánvaló. Egyszer úgy döntöttem, hogy soha többé nem veszek részt olyan beszélgetésben, amely csak azért zajlik, hogy ne legyen csend. Azóta abban a pillanatban, hogy unni kezdem, ami történik, föllállok az asztaltól, és távozom. Gyakran egy mondat közepén. Ahhoz, hogy ezt elérjem, hosszú évek rengeteg unalmas beszélgetését kellett végigasszisztálnom, átélve, hogy tulajdonképpen önmagam hétköznapi önmagammá töpörödik. Ennek oka, hogy az ember nem önmaga. Évek kellene hozzá, hogy kidolgozza azt a tükörkép-önmagát, amely méltón reprezentálja azt, aki odabent lakik. Mondok másik példát. Önfeledtebb perceimben (amikor szerelmes vagyok, vagy amikor megcsap a létezés valamely más titka) olykor énekelni kezdek az utcán, vagy éppen elsírom magam. Az utcanép, gondolom, tök hülyének néz. Ez a gondolat erősít. És erősít minden alászállás olyan korokba, amikor a lét művészi tapasztalata még élt a mindennapokban.

Apollón torzójában ott a görög múlt. Ebben a korban az isteni rend fölött Apollón örködött. Neve kétféleképpen magyarázható. Ő az *a-pollón*, a szennyezetlen, a tiszta fényisten. De a név eredeztethető az *apollümi* igéből, amely annyit tesz: pusztítok; az *apollón* participium jelentése tehát: pusztító. Aki hübriszt követ el, aki elbizakodottságában az olümposzi rendet megsérti, azt Apollón nyila teríti le. Csakhogy Apollón – ahogy a

görög világ – letűnt. Már csak torzó. Efféle torzókból kell kikövetkeztetnünk, milyen lehetett az a világ. Érzékenységnek pedig azt nevezzük, ha ehhez elegendő a múlt egy-egy darabja. Lelki régészet ez, amelynek legnagyobb költője Rilke. Ő megáll Apollón szobra előtt, és egyszer csak megérzi a szobor figyelő tekintetét. A költő tekintete „visszhangként pattan vissza a márványról, de már a szobor tekintetével gazdagodva”. Rilke szemüvege a szobor, ezen át nézi magát. Ennek fényében a „Változtasd meg élted!” imperatívusz arra szólít fel, hogy lássuk meg, hogyan láthat bennünket egy isten. Hogyan lát bennünket egy olyan lény, akinek tekintete nem lát, hanem olyan, mint maga a fény. Vizsgáljuk meg, vajon meg tudunk-e állni az ő ítélő tekintete előtt!

Az isteni látást magunkban fölébreszteni: ez a parancs. Apollón persze a mantiké, a jóslás istene is, úgyhogy szerencsénk van: lehet, hogy ez a parancs egyben jóslat. Lehet, hogy előbb-utóbb mindenkinek szembe kell néznie a lelkében lakozó istennel, és ki kell állnia kutató pillantását.

„Apollón tehát változásra hív fel, ám megváltoztatni nem tud. Azt nekünk magunknak kell megtennünk. Önmagunkat kell megváltoztatnunk, meg kell éreznünk, merre van életünk súlypontja, és arrafelé kell magunkat kormányoznunk. Önmagunk alakítóivá, szobrásaivá kell válnunk, hogy helyesen éljünk, hogy visszaszerezzük igazi, az idők során kialudt látásunkat, és végre egész testünkkel lássunk, végre lássuk az életösszefüggéseket, azaz: lássuk, mi történik velünk...”

De hogyan lát az, aki hülyének nézi a felébredettet az utcán? Hogy lát elsötétült, részekre szakadt, a világban sodródó önmagunk? Úgy, ahogy a párizsi állatkert párduca:

*Szeme a rács forgó futását nézi
s úgy elfáradt, hogy már semmit se lát,
s amíg ezernyi rúdját nézi, érzi:
csak rács van, s nincs a rács mögött világ.*

*Az izmos járás halk-puha lépésben
a legparányibb körpályán halad,
erők kerengő tánca, hol középen
kábultan áll egy roppant akarát.*

*De néha néma függönyét szétárja
a szembogár: egy kép most feltűnik,
belép, a test feszült csendjét bejárja
s a szívhez érve megszűnik.*

(Farkasfalvy Dénes fordítása)

Ami Apollón szobrában ébred, az a párducban alszik el. Az állatkerti párduc a magába roskadt, hétköznapi létezés alanya, a tompa megmutatottság tárgya. Mindenki őt nézi, és senki nem fedezi föl, hogy a párduc: tükör. A megvilágosodás, a magunkra ismerés útja: a párductól Apollónig. A fekete lyuktól a Napig. Rilke látja az út kezdetét és végét. Maga is végigment rajta: a korai ájtatos versektől a *Duinói elégiák* tíz évéig. Amikor Rilke már Apollón, amikor tekintete már fény, akkor a világ legapróbb, leghétköznapibb darabjaiban látja meg a legmagasabb ragyogást. Ő nem rakosgat, nem halmoz, nem nyelvzsonglörködik, nem trükköz. Szelíden félretolja a zavaró elemeket. Betör a lényeg. „Az olvasóban lassan az a bizonyosság kél, hogy Rilke nem a legbonyolultabb, hanem a legegyszerűbb költők egyike, csak éppen a mindnyájunktól elfeledett elemi egyszerűséget fedezte fel újra” – írja róla Vasadi Péter.

Az újrafelfedezés a platóni anamnészisszel, visszaemlékezéssel azonos. Rilke Hölderlinhez írott verse (Vas István fordításában) így kezdődik:

*„Elidőzni a meghitt dolgokon, az sem
adatott minékünk; a teljesedett képekből a szellem
hirtelen telitendökké esik össze; tavak csak
az öröklétben vannak. Itt meg a hullás
hősies. Általhullni, tovább,
le a tudott érzésből, amíg nincs más, csak a sejtés...”*

A szellem képeinek valaha volt telítettsége odavan, a teljességet az ember ma már nem átérzi, nem a levegővel szívja, hanem felkutatja és az elfeledettségéből kiharcolja magának. (Persze nem magának. A magánembert az ókorban úgy nevezték: *idiótész*.) A tudottból a sejtetig eljutni: hullás. Csakhogy aki hull, az egyre mélyebbre jut. Emlékszem nagy filmrendezőknék, Fehér Györgynek egy mondatára: „Én semmit sem tudok, de azt hiszem, mindent sejtetek”. Tudásnak, hitnek és sejtésnek milyen gyönyörű kapcsolathálója rezeg a mondat mögött! Költőnek azt nevezzük, aki a sejtettben megy előre, a franc tudja, hova. Mintaképe Orpheusz. A költő alászáll önmaga sötétjébe, hogy megtalálja és *onnan hozza föl* a nőt, akit szeret. Ahogy botorkál a sejtettből fölfelé, a tudott felé, lantját pengetve énekel. Csak abban bízhat, hogy a nő, akit szeret, követi dalát.

A trák dalnok végül elbukott. És kései utódai, Rilke meg Hölderlin? Eszembe jut a Hölderlin életéről készült játékfilm záró jelenete. Áll az örült költő a bolondok házának kapujában. A sötét kapuszárnyak megnyílnak. Ő elindul, és azt motyogja magában: „Csak most hátra ne forduljak.”